

FRESACH/BREZE – KRAJ SPOMINA IN PREMISLEKA CERKVENE ZGODOVINE

KARL W. SCHWARZ

Sledeči prispevek govori o muzeju v Fresachu [Brezah],¹ kjer se je ob izteku Koroške deželne razstave leta 2011 porodila ideja o »tolerančnih pogovorih«.

Da je Fresach »kraj tolerance«, priča že tamkajšnja tipična »tolerančna molilnica« iz časa cesarja Jožefa II., ki je s svojim tolerančnim patentom leta 1781 takratnim skritim protestantom odprl vrata v svobodo. Molilnica še ni bila »javni prostor«, saj ni smela imeti razpoznavnih »znakov javnosti«: niti cerkvenega zvonika, niti zvonjenja, niti neposrednega dostopa z javne ceste in sploh ni smela biti podobna takratnim cerkvam. Na zunaj naj bi vse ostalo, kot je bilo: še naprej je obstajala izključno katoliška mreža župnij, vanjo so bili vključeni tudi zdaj tolerirani »akatoličani« (kot so bili poimenovani evangeličani v takratnem uradnem žargonu), ki so morali katoliškemu župniku plačevati predpisane cerkvene dajatve/štolnino, saj je ta še vedno moral voditi uradno veljavne rojstne in poročne knjige, pa čeprav se je v Fresachu večina prebivalcev že leta 1784 izrekla za »akatoliško« veroizpoved in jo v zasebnem prostoru tudi izvajala (lat. *exercitium religionis privatum*).

Fresach pa ni le prostor tolerance in pravi kraj za »tolerančne pogovore«, ampak tudi mesto srečanja s slovensko reformacijo in kulturo. Čeprav nima dvojezične krajevne table (Fresach/Breze), pa lahko na krajemnem grbu poleg keliha in hostije vidimo tudi list breze. Grb tako tematizira temeljno protestantsko zahtevo po obhajilu pod obema po-

1 Oglati oklepaji in pojasnila v njih so prevajalčevi.

dobama tudi za laike in jezikovni izvor krajevnega imena v slovenski besedi za brezo [*Birke/breza/Breze*].

Raziskovanje reformacijske zgodovine je v Fresachu povezano z njegovim muzejem, ki je bil leta 1960 ustanovljen kot evangeličanski škofijski muzej [*Diözesanmuseum*]. Svoj prostor je našel v stavbi stare tolerančne molilnice, potem ko je bila zgrajena nova evangeličanska cerkev. Upravljalo ga je takrat ustanovljeno *Društvo za negovanje in pospeševanje evangeličanske verske dediščine na Koroškem*. Vodilna pri tem sta bila takratni župnik v Fresachu *Otto Bünker* (1888–1966) in bleiberški župnik *Oskar Sakrausky* (1914–2005). Slednji je kot bleiberški župnik skrbel tudi za sestrsko cerkveno občino Agoritschah [*Zagoriče*], ki je bila prav tako tolerančna občina in *nota bene* edina evangeličanska cerkvena občina v dvojezični južni Koroški.

Za Agoritschach/*Zagoriče* na planoti nad Arnoldsteinom je bleiberški župnik lahko rekel, da je v kontinuiteti/nasledstvu z reformacijo slovenskega reformatorja Primoža Trubarja (1508–1586). Kot dokaz za to je imel bleiberško župnijsko kroniko, v kateri je njegov predhodnik leta 1790 zabeležil, da v *Zagoričah* imajo in uporabljajo več kot dvajset izvodov različnih reformacijskih tiskov v slovenskem jeziku. Na temelju te kronike je Sakrausky leta 1960 napisal knjigo o zgodovini evangeličanske cerkvene občine *Zagoriče*. Knjiga je bila njegov prvi korak v znanstvenem raziskovanju zgodovine reformacije v notranjeavstrijskih deželah. Omenjene dragocene spise je uspel pridobiti za muzej v Fresachu, jih analizirati in znanstveno ovrednotiti.

Trubar, ki je vedno znova označevan kot »Luther Slovencev«, je sicer izhajal iz gospostva Auerspergov [»Turjaških«] južno od Ljubljane; izobraževal se je v Salzburgu, na Dunaju, predvsem pa na škofijskem dvoru v Trstu, pri reformaciji naklonjenem katoliškem škofu *Petru Bonomu* (1458–1546), kjer se je srečal s humanističnim duhom, toda tudi z reformacijskimi spisi. Leta 1530 je bil v Trstu posvečen za duhovnika, po letu 1533 je deloval pri stolni cerkvi v Ljubljani, v kateri je med nemško govorečimi prebivalci reformacija pognala korenine že v dvajsetih letih 16. stoletja. S kritiko romarstva in prevladujočega praznoverja je prevzel teme reformatorske teologije in se moral pred napadi starovercev zate-

či v Trst, dokler ga ni leta 1542 znova poklical v Ljubljano – celo v stolni kapitel – škof *Franc Kacijaner* (1501–1543), deklarirani privrženec reformacije. Do leta 1547 je bil tako pridigar v ljubljanski stolnici, dokler ga ni na odgovornost poklical novi škof *Urban Tekstor* (1491–1558); pred zaporom se je rešil z begom v Nemčijo. Tam je služboval kot evangeličanski pridigar v Rothenburgu ob Tauberi, kasneje pa v Kemptnu; posvetil se je prevajanju *Biblije* v slovenski jezik, ki je z njegovim delom sploh šele dobil jezikoslovne temelje.

Tako kot so bile Luthru kasneje priznane zasluge za nemški jezik, tako je bilo tudi pri Trubarju. Postal je cenjen in čaščen kot »oče slovenskega (knjižnega) jezika in literature«.

Njegov *Catechismus in der Windischen Sprach*, natisnjen leta 1550 v Schwäbisch Hallu, je bila prva tiskana slovenska knjiga: njen edini ohranjeni izvod je shranjen na Dunaju med dragocenostmi Avstrijske nacionalne knjižnice.

Trubarjevo teološko delovanje in evangelijsko prizadevanje je bilo v Sloveniji dolgo prezrto, pometeno pod preprogo – tako na nacionalnoslovenski in marksistični strani kot s strani Katoliške cerkve. Šele po šestdesetih letih prejšnjega stoletja je prišlo do pomembnega miselnega preobrata, ki se je verjetno začel s Trubarjevo biografijo (1962) ljubljanskega literarnega zgodovinarja *Mirka Rupla* (1901–1963) in je privedel do zelo opaznega ekumenskega zbliževanja pogledov ob Trubarjevem jubileju leta 2008, ki se je pokazalo na številnih simpozijih (celo v Rimu) in v publikacijah.

Pri tem raziskovanju je bil zraven tudi Sakrausky. Z izdajo Trubarjevih nemških predgovorov (*Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*, Dunaj 1989) je pomembno spodbudil predvsem analizo Trubarjeve verske in misijske dejavnosti. Trubar, ki je moral dvakrat bežati iz Ljubljane v Nemčijo (1548, 1565), je bil zagnano misionarski, pri čemer ni imel pred očmi le svojih kranjskih rojakov, »lubih Slovincov«, ampak ves balkanski prostor. V Urachu pri Tübingenu je bila ustanovljena tiskarna za južnoslovanski biblijski tisk (*Windische, Chrabatische und Cirulische Truckherey*), da bi za reformacijo pridobi-

li Slovence, Hrvate, da, celo Turke. S tem je bilo seveda povezano tudi upanje, da bi tako zaježili stalno osmansko vojaško grožnjo.

V tolerančni molilnici v Fresachu je Sakrausky shranil dokaze evangeličanske vernosti, ki jih je v koroški deželi iskal in našel: postile v nemškem in slovenskem jeziku, knjige pridig, katekizme, biblije, pesmarice. Med njimi je kot unikat tudi slovenski katekizem iz leta 1580, ki ga je domnevno po naročilu notranjeavstrijskih deželnih stanov prevedel *Jurij Dalmatin* (1547–1589), natisnila pa tiskarna *Johannesa Mannela/Janeza Mandelca/Manliusa* (pred 1562–1605) v Ljubljani. Dalmatin je tudi dokončal prevajanje *Biblije* v slovenščino, ki ga je začel Trubar. Po njem neuradno imenovana *Dalmatinova Biblija* ni mogla biti natisnjena v Ljubljani, izšla je v Wittenbergu leta 1584. Mandelčeva tiskarna se je pod pritiskom protireformacije morala preseliti na Ogrsko. *Dalmatinovo Biblijo*, ki predstavlja vrhunec južnoslovanskega knjižnega tiska v Nemčiji in velja za teološki ter literarni mejnik slovenskega protestantizma, so smeli z izrecnim škofovskim dovoljenjem uporabljati tudi katoliški duhovniki. Eden od maloštevilnih ohranjenih izvodov je zdaj tudi v muzeju v Fresachu. Dalmatin, ki izhaja iz Krškega, se je najprej šolal pri pomembnem slovenskem jezikoslovcu *Adamu Bohoriču* (okrog 1520–1598), potem pa študiral teologijo na univerzi v Tübingenu kot štipendist Tiffernovega sklada, ki ga je ustanovil vojvodov svetnik *Michael Tiffernus* (1488/89–1555). Po magistraturi leta 1569 je bil nemško-slovenski pridigar v Ljubljani. Prevedel in izdal je tudi posamezne biblijske spise (*Jezus Sirah, Peteroknjižje, Salomonovi pregovori*), a tudi knjižico molitev (*Betbüchlein Windisch*, Wittenberg 1584), ki jo je po tolerančnem patentu leta 1784 v Celovcu ponatisnil *Ignaz Kleinmayr* (1745–1802) in so jo uporabljali pri bogoslužju v Zagoričah.

Bogoslužje je imel v Zagoričah enkrat mesečno bleiberški pastor, ostale nedelje pa so se verniki evangeličanske občine k petju in molitvi zbirali sami; eden od starešin (prezbiterjev) je pri tem bral iz knjige pridig v njihovem slovenskem maternem jeziku, npr. iz *Postile Johanna Spangenberg* (1484–1550), ki je bila med najbolj priljubljenimi knjigami pridig reformacijskega časa in so jo imeli tudi v slovenskem prevo-

du. Rokopisni prepis tiskane slovenske izdaje/prevoda te postile [1578] so verniki pri liturgiji uporabljali še v 19. stoletju.

V Zagoričah se je – skrito od sveta – lahko obdržal *kriptoprotestantizem* (»skriti/prikriti protestantizem«) s koreninami v 16. stoletju. Slovenska knjižna kultura reformacijske dobe, ki je bila v vojvodini Kranjski konec 16. stoletja v protireformaciji uničena, je v samoti Zagorič preživela, skupaj s slovensko identiteto, ki pa se je po letu 1781 z asimilacijo počasi izgubila. K temu je prispevala pastoralna oskrba skupnosti s strani bleiberških pridigarjev (ki so prihajali iz nemških pokrajin Württemberg in Franken), odločilno pa zaprtje evangeličanske šole v Zagoričah (1868) in vključitev otrok v šolo v [»nemškem«] Arnoldsteinu. Konec tega procesa označuje dokončna odprava slovenskega bogoslužja. Pri cerkveni vizitaciji je superintendent leta 1937 sicer postavil vprašanje o slovenski božji službi, a je bila ta enoglasno zanikana in odklonjena. Kurator občine je, nasprotno, superintendentu postavil vprašanje, če smejo prodati (slovenski) rokopisni molitvenik, ker da ima visoko vrednost. Superintendentu gre zahvala, da je svetoval zadržanost in premišljenost. Knjiga je tako ostala shranjena v evangeličanskem župnišču v Bleibergu [Plajberk pri Beljaku], dokler je ni Sakrausky prenesel v muzej v Fresachu. Z razmišljanji o prodaji se je evangeličanska skupnost kar se da jasno distancirala od svoje lastne zgodovine. Zavestno je pretrgala s kontinuiteto; ob vključitvi v nemško tradicijo evangeličanske cerkve v Avstriji se je nasproti podedovanemu slovenskemu poreklu zavarovala z razvitjem samopodobe »vindišarske« skupnosti, »odprte« za asimilacijo.

Slovenska tradicija skupnosti je preživela muzeološko, v muzeju v Fresachu, z modro odločitvijo Sakrauskega leta 1960; njeni dragoceni dokumenti so tu na razpolago za nadaljnje raziskovanje.

Pomembnosti muzeja v Fresachu pa ne smemo omejevati na dokumente reformacijske zgodovine Slovencev. Muzej je tudi pomemben ključ za srečanje koroških evangeličanov in koroških Slovencev. Intenzivno ukvarjanje s slovensko zgodovino reformacije je prostor sodelovanja med etnično in konfesionalno manjšino. Solidarnost med obema manjšinama se je pokazala npr. v času rušenja dvojezičnih krajevnih tabel [»Ortstafelsturm«] leta 1972 s pastirskim pismom evangeličanskega

superintendenta *Paula Pellarja* (1919–1988). V tem smislu se je z ustanovitvijo in delovanjem muzeja v Fresachu pisala tudi »cerkvena zgodovina«: s spominom in premislekom skupne notranjeavstrijske reformacijske zgodovine je bila tu premagana nemško-nacionalna impregniranost koroškega protestantizma.

LITERATURA

- Hanisch-Wolfram, Alexander. 2010. *Auf den Spuren der Protestanten in Kärnten*. Zbirka Kulturwanderungen. Celovec: Verlag Johannes Heyn.
- . 2010. *Protestanten und Slowenen in Kärnten: Wege und Kreuzwege zweier Minderheiten 1780–1945*. Celovec: Evangelische Akademie Kärnten. [Glej tudi: Isti. 2012. »Protestanti in Slovenci na Koroškem: postaje odnosa med manjšinama 1780–1945.« *Stati inu obstati* 8 (15-16): 52–71.]
- Leeb, Rudolf. 2003. »Der Streit um den wahren Glaube: Reformation und Gegenreformation in Österreich.« V *Geschichte des Christentums in Österreich: Von der Spätantike bis zur Gegenwart*, ur. Herwig Wolfram, 145–280. Dunaj: Carl Ueberreuter Verlag.
- Sakrausky, Oskar. (1960) 1978. *Agoritschach: Geschichte einer protestantischen Gemeinde im gemischtsprachigen Südkärnten*. Celovec: Verlag des Geschichtsvereins für Kärnten. [Glej tudi: Schwarz, Karl W. 2010. »Zagoriče/Agoritschah – evangeličanska fara na dvojezičnem Koroškem.« *Stati inu obstati* 6 (11-12): 137–160.]
- , ur. 2013. *Primus Truber und die Reformation in Slowenien = Fresacher Gespräche 2012*. Separat iz *Carinthia I: Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten* 203. Breze: Museumsverein Fresach.
- Schwarz, Karl. W. 2020. »Ein Reformator aus Innerösterreich: Primus Truber und der südslawische Buchdruck in der Uracher Bibelanstalt.« V *Reformation und Bücher. Zentren der Ideen – Zentren der Buchproduktion*, ur. Andrea Seidler in István Monok, 63–83. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. [Glej tudi: Isti. 2018. »Reformator iz Notranje Avstrije: Primož Trubar in južnoslovanski tisk Biblijskega zavoda v Uraču.« *Stati inu obstati* 14 (28): 61–82.]
- Wadl, Wilhelm ur. 2011. *Glaubwürdig bleiben: 500 Jahre protestantischer Abenteuer*. Wissenschaftlicher Begleitband zur Kärntner Landesausstellung in Fresach. Celovec: Verlag des Geschichtsvereins für Kärnten.

Iz nemščine prevedel Marko Kerševan